

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Textielconflict in Nederlands-Indië. De opkomst van Textielproducent Japan en Nederlands protectionisme in de jaren 30 van de twintigste eeuw

Auteur: Linda van Valen

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 41.2, pp. 135-151.

© 2019 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: In the beginning of the 20th century, the Dutch Indies imported most textiles from the Netherlands. However, during the 1930s the import of textiles had shifted from the Netherlands to Japan in favour of the latter's upcoming economy. Which differences took place in the import of textiles in the Dutch Indies? Which processes had an important role? How did the Dutch government, along with its textile producers and importers, react on the expansion of the Japanese textile industry? Through analysing primary sources of the number of textile imports, it was possible to gather new insights about the textile market, specific imported goods, and the consequences of then-contemporary politics. In combination with other archive material, this article gives an overview of the struggle between nations and the importance of the Dutch Indies as a consumer in the textile market.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

TEXTIELCONFLICT IN NEDERLANDS-INDIË

De opkomst van textielproducent Japan en
Nederlands protectionisme in de jaren 30 van de
twintigste eeuw

Linda van Valen

Eind negentiende eeuw werd in Nederlands-Indië veel textiel geïmporteerd uit Nederland. Het Nederlandse marktaandeel bedroeg bijna de helft van de totale import. Mede als gevolg van de Eerste Wereldoorlog was het Nederlandse importaandeel in 1929 gedaald tot 26%, en had Japan sterk aan marktaandeel gewonnen.¹ In 1933 bedroeg het Nederlandse aandeel nog maar 4.5%, waarna er eind jaren '30 herstel optrad en de textielimport uit Nederland weer terug was op bijna 26%.² Het herstel was een gevolg van protectionistische maatregelen van de Nederlandse overheid. Wat hielden deze Nederlandse maatregelen precies in en waren zij effectief tegen de opkomst van Japans textiel?

Om antwoord te krijgen op deze vraag is het belangrijk om een breder en gedetailleerder beeld te krijgen van de totale textielimport van Nederlands-Indië. Dit was alleen mogelijk door het analyseren van niet eerder gepubliceerd bronmateriaal uit de jaaroverzichten van het Centraal Kantoor voor de Statistiek over de in- en uitvoer van textiel uit Nederlands-Indië. Dit onderzoek is uniek omdat alle betrokken textiel exporterende landen met elkaar zijn vergeleken en daarmee voor het eerst een compleet textielimportbeeld ontstaat van Nederlands-Indië. In de presentatievorm van de jaaroverzichten waren de gevonden cijfers niet direct bruikbaar. Daarom zijn de importcijfers opnieuw gerubriceerd. In combinatie met archiefstukken van Nederlandse textielproducenten, importeurs in Nederlands-Indië, correspondenties en edicten van Nederlandse ministers komen nieuwe inzichten naar voren over de dynamische ontwikkelingen in de textielimport.

In dit artikel zal worden ingegaan op de import van manufacturen, garens en confectiekleding. Deze volgorde is tevens representatief voor het totale importvolume op basis van gewicht. De term 'manufactuur' was in de jaren '30 van de twintigste eeuw een gebruikelijk verzamelwoord in de textielbranche voor stoffen die met een machine werden vervaardigd. In deze periode waren er ruim driehonderd importeurs erkend door de Nederlandse en koloniale overheid. Daarbij was Jacobson van den Berg en Co., één van de belangrijkste en meest vooraanstaande importeurs.³ Manufacturen

vormden de basis voor de traditionele klederdracht in Nederlands-Indië, namelijk de *sarong* (wikkelrok). Onbewerkte stoffen werden in Nederlands-Indië bewerkt met batiktechnieken, een traditionele verftechniek waarbij waterafstotende was op katoenen doeken wordt aangebracht. Daarnaast werden er bewerkte stoffen geïmporteerd die door de inheemse bevolking kant-en-klaar kon worden gekocht.⁴

Garens werden door importeurs doorverkocht aan plaatselijke tussenhandelaren op *pasars* (lokale markten), of aan kleermakers en naaien weefateliers. In kleine lokale weverijen werden van garens meestal sarongs gemaakt. Grote afnemers, die ook zonder tussenhandel konden importeren, waren textielbedrijven zoals de Preanger Bontweverij en de Java Textielmaatschappij. Een klein deel van de textielimport bestond uit machinaal vervaardigde kleding (zogenoemde confectiekleding), die voornamelijk werd gekocht door de Europese bevolking in Nederlands-Indië en te koop was bij warenhuizen in grotere steden.⁵ Aangezien het aantal Europeanen in 1930 slechts 0,4% van het totaal aantal inwoners in Nederlands-Indië vertegenwoordigde, was de invoer van confectiekleding gering.⁶

BEGINSITUATIE

In de negentiende en begin twintigste eeuw ontbrak het Nederlands-Indië aan een katoenindustrie. Katoen uit het buitenland was makkelijk verkrijgbaar en door de opkomst van machinale werking ook goedkoop om te importeren.⁷ Er werd in toenemende mate Europees textiel geïmporteerd, vooral uit Nederland en Groot-Britannië. Dit werd vergemakkelijkt door de opening van het Suezkanaal in 1869. Het marktaandeel van Nederlands textiel varieerde eind negentiende eeuw tussen de veertig tot vijftig procent.⁸ De handelslijnen tussen Europa en Nederlands-Indië werden tijdens de Eerste Wereldoorlog ernstig gehinderd door een duikbotenoorlog. Als gevolg van handelsblokkades, verloor Nederland haar bevoorrechte positie aan Japan.⁹ Hierdoor was het Nederlandse marktaandeel in 1929 gedaald tot zesentwintig procent. Dankzij deze ontwikkeling ontstond in deze periode bij de Nederlandse regering het besef dat Nederlands-Indië van groot belang was als afzetgebied voor Nederlands textiel.¹⁰

De snelle opkomst van andere textiel exporterende landen bleef in kranten die werden uitgegeven in Nederlands-Indië niet onopgemerkt. Zo meldde het *Bataviaasch Nieuwsblad* dat in Japanse textiel fabrieken steeds meer aandacht werd besteed aan het produceren van fijne textielproducten, iets wat op dat moment door Nederlandse textielproducenten werd beschouwd als hun specialiteit. Maar ook China

werd genoemd als een grote rivaal voor westerse textiel producerende landen.¹¹ Uit cijfers van het Departement van Economische Zaken blijkt echter dat China een ondergeschikte rol speelde. De import uit China bleef constant en van een relatief laag niveau. Verder maken de cijfers duidelijk dat Nederlands-Indië tussen 1931 en 1938 uit achttien landen textiel importeerde. De grootste marktaandeelen waren verdeeld onder Nederland, Groot-Brittannië en Japan.¹² Tussen 1931 en 1934 zijn een aantal verschuivingen van de marktaandeelen te constateren. Het Japanse marktaandeel nam in deze periode met 25% toe. Deze 'textielexpansie' ging vooral ten koste van het Nederlandse aandeel, dat in 1933 op een dramatisch dieptepunt kwam van nog maar 4.5%.¹³

De vooraanstaande positie die Japan begin jaren 30 had verworven kan niet alleen worden verklaard aan de hand van de veranderde handelsverhoudingen na de Eerste Wereldoorlog. Japanse textielproducenten hadden een extra kostenvoordeel doordat de productiekosten als gevolg van verregaande industrialisatie in Japan veel lager waren dan in Europese landen.¹⁴ Ook de lage lonen en ijverige textielarbeiders in vergelijking met Europese landen speelden hierbij een rol. De kwaliteit van Japans textiel werd door Nederlandse textielproducenten en inheemse bevolking over het algemeen als minder goed beschouwd. Desondanks wist Japan zich te onderscheiden door een logische opzet van machines in fabrieken, het experimenteren met het mengen van laag geklasseerde en betere katoensoorten, en het ontwikkelen van het 'superhighdraft' spinnen waarbij efficiënter en goedkoper werd gewerkt.¹⁵ Daarnaast is de beslissing van de Japanse regering om in 1931 de nationale munt, de Yen, los te koppelen van de Gouden Standaard van groot belang geweest.¹⁶ Als gevolg hiervan daalde de Yen met 40% in waarde ten opzichte van het Brits pond en 60% ten opzichte van de Amerikaanse dollar en Nederlandse gulden. Hierdoor werden Japanse producten zeer goedkoop op de wereldmarkt.¹⁷

POLITIEKE PROTECTIONISTISCHE MAATREGELEN

Het goedkope textiel uit Japan werd door de overwegend arme inheemse bevolking van Nederlands-Indië verkozen boven de relatief dure textielproducten uit Nederland en Groot-Brittannië. Opvallend hierbij is dat het aandeel van Nederland in de totale textielimport harder terugliep dan Groot-Brittannië. Het relatief grote verschil kan worden verklaard door de devaluatie van de Pond in 1931, waardoor het voor importeurs in Nederlands-Indië goedkoper werd om textiel uit dit land te importeren in vergelijking met Nederland. In combinatie met de devaluatie van de Yen resulteerde dit in grote omzetverliezen van Nederlandse textieffabrikanten. De vraag

naar goedkopere stoffen was ook het gevolg van de afnemende koopkracht van de inheemse bevolking.¹⁸ Nederlands-Indië had een overwegend agrarische economie waarbij de koopkracht nauw verbonden was met de prijzen van grondstoffen zoals rijst, suiker, koffie en rubber. Uit stukken van het Ministerie van Handel en Nijverheid blijkt dat de economische depressie grote invloed had op de prijzen van deze grondstoffen, die goedkoper werden en onder kostprijs werden aangeboden.¹⁹

De afnemende koopkracht in relatie tot goedkoop geproduceerd textiel uit Japan wordt ook genoemd in handelscorrespondentie tussen importeur Jacobson van den Berg & Co. en de Nederlandse textielfabrikant Koninklijke Nijverdal Ten Cate N.V.. Jacobson van den Berg & Co. bezat kantoren op Java, Celebes, Sumatra, Borneo en Bali. Het kantoor (ook wel agentschap genoemd) in Makassar op Celebes meldde in februari 1930 dat de prijzen moesten worden verlaagd vanwege de dalende koopkracht. De bevolking weigerde eerder gehanteerde prijzen te betalen. Ook werd gemeld dat de markt steeds meer onder invloed kwam te staan van textielprijzen op Java. Deze daalden door de grootschalige textielimport uit Japan.²⁰ Nieuwe prijsafspraken met Nederlandse producenten werden te laat gemaakt. Ondanks prijsverlagingen zag het agentschap zich genoodzaakt om een aantal orders bij Ten Cate in Nederland stop te zetten in augustus 1930. Dit tot ongenoegen van Ten Cate.²¹ De vooruitzichten waren een jaar later volgens het agentschap niet veel beter, zo valt te lezen uit een brief van het agentschap aan producent Ten Cate:

Wie weet echter voor welke verrassingen andere importeurs ons dan weer stellen? Zoowel voor de whites als fancies worden nu al twee jaar lang partyen op de markt geworpen, die ver onder de replacing verkocht worden Er is dan geen sprake van reële pryzen, maar intusschen wordt de markt er maar me volgestopt en het pryspeil bedorven.²²

Hoewel de Japanse manufacturen en andere textielwaren een grote bedreiging vormden voor de Nederlandse export, gaf de steeds goedkopere Engelse textiel ook zorgen bij Nederlandse importeurs en textielfabrikanten. De toenemende concurrentie had tot gevolg dat lokale inkopers in Nederlands-Indië een flinke prijsreductie wilden bedingen bij importeurs.²³ Als reactie hierop besloot het agentschap van Jacobson van den Berg & Co. in Palembang om de prijzen van de Nederlandse manufacturen te verlagen om haar positie te kunnen blijven handhaven. Dat niet altijd succesvol, omdat vooral Japans textiel beduidend goedkoper bleef.²⁴

Om de situatie te verbeteren werd vanuit de Nederlandse

textielindustrie gepleit voor overheidssteun. Het voornaamste argument was dat er veel arbeiders werkzaam waren in de Nederlandse textielindustrie, en overheidssteun moest hen gaan beschermen.²⁵ Daarnaast zou het beschermen van de economische belangen zorgen voor een hechtere band tussen Nederland en Nederlands-Indië.²⁶ Als reactie op de toenemende machinaal vervaardigde goederen die Japan naar Nederlands-Indië exporteerde en de Nederlandse textielabrikanten lobby, beraadde de Nederlandse regering zich op protectionistische maatregelen. In september 1933 werd de *Crisisinvoerordinantie* uitgevaardigd. Deze regelgeving legde een basis voor een grootschalig quotasysteem die de Nederlandse handelsbelangen in Nederlands-Indië moesten beschermen.²⁷

De Crisisinvoerordinantie werd aanvankelijk voor zes maanden ingesteld. Tijdens deze periode werden textielgoederen gebonden aan vastgestelde maximum hoeveelheden.²⁸ De maatregel had uitsluitend betrekking op de maximum hoeveelheden te importeren textiel, maar er werd vreemd genoeg geen beperking aan het land van herkomst gesteld. Dit terwijl de textiel en vermeende koloniale expansie van Japan wel grote zorgen baarden. Om de gemoederen tot bedaren te brengen vonden er in 1934 handelsbesprekingen plaats tussen een Nederlandse en Japanse delegatie in Batavia. Albert Spanjaard, textielabrikant en tevens voorzitter van de Commissie van Advies voor de Crisisinvoerordinantie, nam deel aan de gesprekken en deelde na drie maanden onderhandelen zijn indrukken in de *IJmuider Courant*:

De situatie is zoo, aldus leidde de heer Spanjaard het gesprek in, dat men in Indië zeer gesteld is op de goedkope Japanse producten. Echter, wil men de Japanners zelf liever niet in Indië hebben. Men heeft immers altijd het gevoel, dat de Japanners zaken niet van politiek kunnen scheiden. De Japanners gevoelen zich de dragers van een hooge roeping; zij zijn de geboren heerschers over het geheele Oosten.²⁹

Uiteindelijk werden er in 1934 door de Nederlandse regering verdergaande importmaatregelen ingevoerd door de komst van de *Bedrijfsreglementeringsordonnantie*. Dit licentiesysteem was opgezet om de productiviteit van textielbedrijven tot een vastgesteld maximum te beperken in sectoren waarbij de verhoudingen tussen landen excessief dreigden te veranderen.³⁰ Daarnaast moest de ordonnantie erop toezien dat de vestiging van bedrijven door 'vreemdelingen' in Nederlands-Indië werd teruggedrongen. Er zouden aanwijzingen zijn geweest dat deze 'vreemdelingen' van plan waren om te gaan concurreren met de Indische industrie.³¹ Om effectieve maatregelen te treffen had het Departement van

Economische Zaken al eerder een geheim marktonderzoek laten uitvoeren. Hierin werd de vraag naar textiel in Nederlands-Indië onderzocht en werd bekeken hoe de handelspolitiek kon voorzien in vastgestelde textielquota.³²

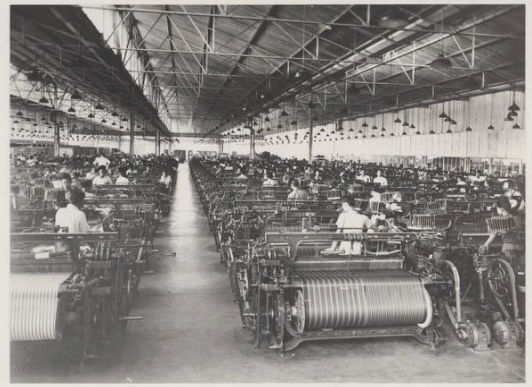
Om de textielinvoer, in het bijzonder Nederlandse manufacturen, nog beter te kunnen reglementeren werd er in 1935 overgegaan tot een *Invoerlicentieeringsverordering*.³³ Het marktonderzoek van het Departement van Economische Zaken gaf daarbij een advies voor het verdelen van de vastgestelde importvolumes, ingedeeld in zeven categorieën, onder de erkende importeurs. Het ging om een groep van bijna zestig Europese importeurs, bijna honderdveertig Chinese importeurs, veertig Japanse importeurs en ruim tachtig importeurs die in regeringscorrespondentie werden omschreven als inlanders en vreemde Oosterlingen. Hierbij verschilden de importpercentages per importeur en per categorie enorm in omvang.³⁴ Op 29 oktober 1935 werd door minister Henri Gelissen van Handel en Nijverheid, definitief met het ontwerp van de contingenteringen van diverse textielproducten ingestemd.³⁵ Bijzonder is dat er maxima werden gesteld aan de import van bepaalde textielsoorten, maar niet aan de herkomst daarvan. Importeurs bleven dus vrij om te bestellen bij wie en in welk land zij wilden. Naast het beschermen van Nederlandse manufacturen werden er ook maatregelen getroffen om confectiekleding te reglementeren, middels de *Invoerordening confectiegoederen* uit 1936. Deze maatregel werd voornamelijk opgesteld om de confectienijverheid in Nederlands-Indië te beschermen vanwege de afhankelijkheid van geïmporteerde manufacturen. Er waren relatief veel autochtonen werkzaam in deze branche, die volgens Gouverneur-Generaal B.C. de Jonge moesten worden beschermd tegen de concurrerende en goedkope confectiekleding uit Japan en China.³⁶

Een belangrijke ontwikkeling was de devaluatie van de gulden in september 1936 en de hieraan gekoppelde Indische gulden.³⁷ Hierdoor werd het importeren van buitenlandse textielproducten in Nederlands-Indië duurder. Dit was in het voordeel van de in Nederland gevestigde textielmaatschappijen. Echter, de aankondiging had ook een bijeffect, namelijk angst en geruchten onder importeurs over hogere textielprijzen. Het aanleggen van een voorraad van met name Japans textiel was daardoor financieel aantrekkelijk.

ANDERE MAATREGELLEN

Naast politieke maatregelen om de Nederlandse textielproducenten te beschermen werden er door Nederlandse bedrijven ook initiatieven ondernomen om te starten met het fabriceren van textiel in Nederlands-Indië. Dit gebeurde in de vorm van een nationale centralisatie, om daarmee de Nederlandse textielbelangen beter te kunnen behartigen. Zo werd

er in 1932 op initiatief van de Crediet- en Handelsvereniging Rotterdam en vier Twentse textielfabrieken de Preanger Bontweverij op Java opgericht.³⁸ Saillant detail is dat de Preanger Bontweverij nieuwe weefgetouwen kocht bij producent Suzuki in Japan. Uit interne correspondentie blijkt dat de goede kwaliteit

Weefzaal in de Preanger Bontweverij te Garoet. Bron: KITLV #5596

van Japanse weefgetouwen (dit in tegenstelling tot Japans textiel) en een relatief lage aanschafprijs hierbij een belangrijke rol speelden.³⁹ Daarnaast paste de Japanse weefgetouwen beter bij de lichaamslengte van de Indische wevers dan de hogere Europese weefgetouwen.⁴⁰

In datzelfde jaar reisde directeur S. Menko, van textielfabriek N.V. Menko Enschede, naar Nederlands-Indië om een textielfabriek op te richten die de concurrentie moest aangaan met de massale import van Japans textiel. Het plan bestond uit het oprichten van een lokale fabriek gericht op massaproductie. Volgens Menko moest dit een krachtig antwoord worden op de Japanse handelspolitiek. Bovendien vond hij dat in deze op te richten onderneming zoveel mogelijk andere belanghebbenden uit de Nederlandse textielindustrie moesten deelnemen. Door een betere samenwerking zou de efficiëntie moeten toenemen en zou dit zorgen voor lagere productiekosten. Deze zogenoemde 'nationale concentratie' van textiel moest voorkomen dat Nederlandse producenten elkaar te veel zouden beconcurreren. Dit was onwenselijk omdat de prijs in het algemeen zeer sterk was gedaald.⁴¹

Naar aanleiding van dit zogenoemde 'centrale plan', werd de organisatie *Combinatie van Nederlandsche Textielfabrieken tot eventuele vestiging van katoenfabrieken in Nederlands-Indië*, opgericht. De ondernemingen die hierin deelnamen waren H.P. Gelderman en Zonen, N.V. Oldenzaal, N.J. Menko, N.V. Enschedé, N.V.P.F. van Vlissingen en Co. Katoenfabrieken Helmond, Koninklijke weefgoederenfabriek v.h. C. Stork en Co., en N.V. Hengelo. Voor het vestigingsonderzoek en centralisatie stelde de Combinatie een commissie in, de zogenoemde Textielcommissie. Deze bestond uit vier leden en werd voorgezeten door de heer S. Menko

en werd ook wel de 'Commissie-Menko' genoemd. In de zomer van 1934 vertrok de Textielcommissie naar Nederlands-Indië om de vestigingsmogelijkheden van katoenfabrieken te onderzoeken.⁴² Later dat jaar werd na overleg tussen het Ministerie van Koloniën en de Textielcommissie besloten om een 'proeffabriek' te bouwen in Tegal, onder de naam Java

De weverij van de Java Textiel Maatschappij in Tegal. Bron: KITLV #5607

Textiel Maatschappij (JTM).⁴³ Hierbij werd samengewerkt met achttien Nederlandse bedrijven.⁴⁴ Opmerkelijk is dat ondanks de samenwerking met Nederlandse bedrijven, uit bedrijfsgegevens blijkt dat de meeste garens werden geïmporteerd vanuit Japan. Gezien de grote prijsverschillen van garens zullen financiële motieven hierbij een rol hebben gespeeld.⁴⁵ Naast Nederlandse initiatieven was er in de jaren 30 ook sprake van toenemende industrialisatie van de inheemse textielnijverheid. Dit was nauw verbonden met de oprichting van een textielschool voor de inheemse bevolking, de Textielinrichting in Bandoeng (T.I.B), die al in 1922 was opgezet door de koloniale overheid.⁴⁶

AANPASSINGEN VAN NEDERLANDSE TEXTIELPRODUCTEN

De marktontwikkelingen werden door Nederlandse textielproducenten en Nederlandse importeurs nauwlettend in de gaten gehouden om textielproducten beter af te stemmen op de consumenten in Nederlands-Indië. In oktober 1935 constateerde het agentschap Jacobson van den Berg in Semarang bijvoorbeeld dat er in de omgeving van de plaats Solo een grote vraag was naar 'ordinaire' merahs (rode katoenen stof), maar dat vanwege de Invoerlicentieeringsverordening (opgelegde importquota per importeur), de betrokken importeurs niet aan de vraag konden voldoen.⁴⁷ Een maand later vroeg Nederlandse textiefabrikant Ten Cate aan importeurs Jacobson van den Berg & Co. en Harmsen Verwij en Co. N.V., om informatie over de kwaliteiten van de Japanse producten. De textielimporteurs gaven Ten Cate het advies dat het de moeite loonde om zich meer te richten op het goedkopere segment en daarom te experimenteren met 'inferieure kwaliteiten'.⁴⁸

Ten Cate speelde handig in op de ontwikkelingen door eind november 1935 te starten met het produceren van manufacturen met een mindere kwaliteit. Deze stoffen werden getest met een goedkopere finish (bescherm) laag. De zendingen met nieuw gefabriceerde manufacturen werden zo spoedig mogelijk naar Nederlands-Indië verzonden om de concurrentie aan te gaan met Japanse stoffen en te voorzien in de grote vraag. Ook startte Ten Cate een katoenblekerij in Nederland waar geëxperimenteerd werd met verschillende kwaliteiten gebleekt katoen.⁴⁹ Kostenbesparingen werden steeds belangrijker voor textielproducenten in Nederland, die zich steeds meer bewust werden dat dit noodzakelijk was om met Japan te kunnen concurreren. Echter, de nieuwe en minder intern gerichte commerciële inzichten van Ten Cate en daaropvolgende productieaanpassingen werden laat in gang gezet gezien de opkomst van Japans textiel. De productieaanpassingen hadden daardoor relatief weinig effect.

EFFECTEN PROTECTIONISTISCHE MAATREGELEN

De verschillende politieke verordeningen die werden ingesteld om de in Nederland gevestigde textielindustrie met belangen in Nederlands-

Tabel 1: Totale textielimport Nederlands-Indië tussen 1931-1938*1

G=gewicht x 1000 KG

%=aandeel van de totale import

Jaar	1931		1932		1933		1934	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Import uit:								
Nederland	14.409	19,2%	10.072	11,6%	4.481	4,5%	6.209	6,6%
Groot-Brittannië	6.016	8,0%	6.586	7,6%	4.852	4,9%	3.328	3,5%
Japan	38.462	51,2%	56.879	65,7%	75.716	76,6%	72.333	77,0%
China	3.663	4,9%	1.447	1,7%	2.628	2,7%	3.098	3,3%
Singapore	4.997	6,7%	5.239	6,0%	5.698	5,8%	4.173	4,4%
Overige landen*2	7.504	10,0%	6.389	7,4%	5.507	5,6%	4.799	5,1%
Totaal	75.051	100	86.612	100	98.882	100	93.940	100

Jaar	1935		1936		1937		1938	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Import uit:								
Nederland	7.194	8,9%	10.269	12,4%	21.567	17,5%	22.756	25,5%
Groot-Brittannië	2.829	3,5%	4.843	5,8%	8.742	7,1%	5.657	6,3%
Japan	63.154	77,8%	58.365	70,5%	78.156	63,4%	46.950	52,7%
China	1.594	2,0%	1.919	2,3%	3.216	2,6%	3.420	3,8%
Singapore	1.865	2,3%	1.645	2,0%	1.545	1,3%	1.072	1,2%
Overige landen*2	4.504	5,6%	5.789	7,0%	9.991	8,1%	9.272	10,4%
Totaal	81.140	100	82.830	100	123.217	100	89.127	100

Bronnen: Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië na. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Voor bovenstaande tabel zijn de gegevens uit de jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij gerubriceerd en berekend per land.

*1 De totale import betreft alle manufacturen, garens en confectiekleding

*2 Overige landen zijn: Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Verenigde Staten, Canada, Brits-Indië incl. Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland.

Indië te beschermen en te reguleren waren in eerste instantie niet succesvol. Cijfers over de totale textielimport, zoals te lezen valt in tabel 1, laten zien dat vanaf de invoering van de Crisisinvoerordonnantie, het marktaandeel van Japan in eerste instantie bleef stijgen van 51.2% (1931) naar 77.8% (1935).⁵⁰ Dit terwijl protectionistische maatregelen vooral waren genomen tegen de Japanse textielexpansie. De protectionistische maatregelen hadden op basis van volumebeheersing geen effect. Pas na de devaluatie van de gulden veranderde importverhoudingen merkbaar. In 1938 was het afzetgebied voor Nederlandse textielproducenten weer toegenomen. Desondanks bleef Japan de absolute marktleider.

Tabel 2: Import manufacturen in Nederlands-Indië tussen 1931-1938

G=gewicht x 1.000 KG

%=aandeel van de totale import

Jaar Import uit:	1931		1932		1933		1934	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Nederland	13.476	21,4%	9.490	12,8%	3.735	4,5%	5.526	7,1%
Groot-Brittannië	4.965	7,9%	5.378	7,3%	3.562	4,3%	2.387	3,1%
Japan	34.886	55,4%	50.594	68,3%	66.777	80,8%	63.134	81,4%
China	1.158	1,8%	633	0,9%	673	0,8%	753	1,0%
Singapore	4.173	6,6%	4.483	6,1%	4.954	6,0%	3.351	4,3%
Overige landen*	4.338	6,9%	3.472	4,7%	2.967	3,6%	2.425	3,1%
Totaal	62.996	100	74.050	100	82.668	100	77.576	100

Jaar Import uit:	1935		1936		1937		1938	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Nederland	6.669	10,3%	9.587	14,7%	20.367	21,5%	21.329	32,3%
Groot-Brittannië	1.928	3,0%	3.799	5,8%	7.625	8,0%	4.628	7,0%
Japan	52.056	80,5%	47.173	72,6%	58.850	62,1%	33.636	50,9%
China	339	0,5%	578	0,9%	1.259	1,3%	880	1,3%
Singapore	1.122	1,7%	915	1,4%	733	0,8%	416	0,6%
Overige landen*	2.583	4,0%	2.966	4,6%	5.930	6,3%	5.222	7,9%
Totaal	64.697	100	65.018	100	94.764	100	66.111	100

Bronnen: Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië na. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Voor bovenstaande tabel zijn de gegevens uit de jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij gerubriceerd en berekend per land.

* Overige landen zijn: Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Verenigde Staten, Canada, Brits-Indië incl. Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland.

Bij de import van Nederlandse manufacturen is de trend van neergang en herstel goed te zien, zoals weergegeven in tabel 2. Het Nederlandse marktaandeel daalde binnen twee jaar van 21.4% (1931) naar een dramatische 4.5% (1933). In diezelfde periode maakte Japanse manufacturen een sterke opmars van 55.4% (1931) naar 80.8% (1933). Uiteindelijk herstelde het Nederlandse aandeel naar 32.3% in 1938, waardoor Nederland meer manufacturen exporteerde dan voor de protectionistische maatregelen. In de jaren '30 was er een algemene toename van het totale gewicht van textiel, maar deze was niet constant.

Nederland wist haar marktaandeel niet te verbeteren op de export van garens, zoals te zien is in tabel 3. Garens werden vooral gebruikt door weverijen van manufacturen in Nederlands-Indië. In de jaren '30

Tabel 3: Import garens in Nederlands-Indië tussen 1931-1938

G=gewicht x 1000 KG

%=aandeel van de totale import

Jaar	1931		1932		1933		1934	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Import uit:								
Nederland	626	10,0%	332	5,8%	471	7,0%	482	6,8%
Groot-Brittannië	959	15,2%	1.118	19,7%	1.218	18,0%	862	12,2%
Japan	594	9,4%	1.773	31,2%	1.757	26,0%	2.050	29,1%
China	2.050	32,6%	615	10,8%	1.843	27,2%	2.247	31,8%
Singapore	367	5,8%	357	6,3%	339	5,0%	419	5,9%
Overige landen*	1.694	26,9%	1.487	26,2%	1.138	16,8%	995	14,1%
Totaal	6.287	100	5.682	100	6.766	100	7.055	100
Jaar	1935		1936		1937		1938	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Import uit:								
Nederland	377	4,70%	505	5,0%	1.020	5,5%	1.155	7,7%
Groot-Brittannië	821	10,3%	962	96,0%	1.050	5,6%	962	6,4%
Japan	4.206	52,6%	5.329	53,1%	12.140	65,2%	8.566	57,0%
China	1.175	14,7%	1.127	11,2%	1.588	8,5%	1.823	12,1%
Singapore	418	5,2%	460	4,6%	470	2,5%	384	2,6%
Overige landen*	999	12,5%	1.644	16,4%	2.350	12,6%	2.144	14,3%
Totaal	7.996	100	10.027	100	18.618	100	15.034	100

Bronnen: Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië na. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Voor bovenstaande tabel zijn de gegevens uit de jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij gerubriceerd en berekend per land.
* Overige landen zijn: Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Verenigde Staten, Canada, Brits-Indië incl. Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland.

verdubbelde de import van garens, waarbij Japan haar positie sterk wist te verbeteren. Binnen acht jaar tijd was het Japanse marktaandeel van 9.4 % (1931) gestegen naar 57% (1938). Een belangrijke verklaring hiervoor is, zoals eerder werd beschreven in correspondentie van de Java Textiel Maatschappij, de goedkope prijs van Japanse garens. Uit de gegevens kan verder worden opgemaakt dat er een structurele toename was van geïmporteerde garens, die verklaard kan worden door het toenemen van het aantal weverijen in Nederlands-Indië.

Ten opzichte van de import van manufacturen en garens was de import van confectiekleding relatief klein. Dit kwam doordat vrijwel alleen de Europese bevolking in grotere steden confectiekleding kocht. Ondanks de kleine omvang van deze markt, steeg de totale import tussen 1931 en 1938. Ook in dit segment wist Japan, ondanks alle protectionistische maatregelen, haar marktaandeel en absolute leveringsvolumes te vergroten.

De cijfers over de textielimport laten zien dat protectionistische maatregelen ten gunste van Nederland, alleen duidelijk merkbaar waren in de import van manufacturen. De omvang van import van garens en confectiekleding was kleiner, maar hier bleef Japan de markt domineren. De Nederlandse protectionistische maatregelen die werden genomen tussen 1933 en 1936 tegen de Japanse textielhegemonie waren voor Nederland pas redelijk succesvol vanaf 1936. Dit was vooral het geval

wat betreft de manufacturen. De grote omvang van deze categorie textiel verklaart daarmee ook waarom het Nederlandse aandeel in de totale textielimport van Nederlands-Indië wist te herstellen. Dit relatieve herstel was vooral te danken aan de devaluatie van de gulden, waardoor het inkopen van buitenlands textiel in Nederlands-Indië duurder werd. Deze devaluatie van de gulden was van groot belang om de exportbelangen van de Nederlandse textielproducenten te beschermen,

Tabel 4: Import confectiekleding in Nederlands-Indië tussen 1931-1938

G=gewicht x 1.000 KG

%=aandeel van de totale import

Jaar Import uit:	1931		1932		1933		1934	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Nederland	307	5,3%	250	3,6%	275	2,9%	201	2,2%
Groot-Brittannië	95	1,6%	90	1,3%	72	0,8%	79	0,8%
Japan	2.982	51,7%	4.512	65,6%	7.128	76,0%	7.149	76,8%
China	455	7,9%	199	2,9%	112	1,2%	98	1,1%
Singapore	457	7,9%	399	5,8%	405	4,3%	403	4,3%
Overige landen*	1.472	25,5%	1.430	20,8%	1.402	14,8%	1.379	14,8%
Totaal	5.768	100	6.880	100	9.448	100	9.309	100

Jaar Import uit:	1935		1936		1937		1938	
	G	%	G	%	G	%	G	%
Nederland	148	1,8%	177	2,3%	180	1,8%	272	3,4%
Groot-Brittannië	80	0,9%	82	1,1%	67	0,7%	67	0,8%
Japan	6.892	81,6%	5.863	75,3%	7.166	72,9%	4.748	59,5%
China	80	0,9%	214	2,7%	369	3,8%	717	9,0%
Singapore	325	3,8%	270	3,5%	342	3,5%	272	3,4%
Overige landen*	922	10,9%	1.179	15,1%	1.711	17,4%	1.906	23,9%
Totaal	8.447	100	7.785	100	9.835	100	7.982	100

Bronnen: Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië na. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Voor bovenstaande tabel zijn de gegevens uit de jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij gerubriceerd en berekend per land.

*Overige landen zijn: Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjechooslowakije, Polen, Verenigde Staten, Canada, Brits-Indië incl. Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland.

zoals ook blijkt uit handelscorrespondentie van de Nederlandse textielimporteur Harmsen Verwij en Co. N. V.. Na de devaluatie van de gulden waren de verkoopcijfers van verschillende manufacturen sterk verbeterd.⁵¹ Omdat het goedkoper werd voor andere landen om agrarische producten uit Nederlands-Indië te importeren, is het daarnaast zeer waarschijnlijk dat de koopkrachtverbetering onder de inheemse bevolking leidde tot een verhoging van de import van Nederlands textiel. Sterke verbeteringen van de koopkracht werden ook geconstateerd door het agentschap Harmsen Verwij en Co. N.V..⁵² De verbeterde koopkracht speelde mogelijk ook een rol voor het meer invoeren van de kwalitatief betere, maar duurdere textiel uit Nederland.

CONCLUSIE

De historische dominantie van de Nederlandse textielimport naar Nederlands-Indië was tussen de jaren '20 en jaren '30 van de twintigste eeuw drastisch afgenomen door de opkomst van de Japanse textielindustrie. De sterke koopkrachtdaling onder de autochtone bevolking van Nederlands-Indië als gevolg van een economische

depressie in het begin van de jaren '30, zorgde dat goedkopere textielalternatieven, geleverd door Japan, door een groot gedeelte van de bevolking werden geaccepteerd. Toen Japan bovendien met vergaande efficiëntie door industrialisatie, lage loonkosten en vooral de devaluatie van de Yen de markt overspoelde met goedkoop textiel, hadden Nederlandse textielproducenten geen krachtig antwoord. In een poging om de situatie te redden vroegen de Nederlandse textielproducenten de Nederlandse overheid om bescherming, wat resulteerde in verschillende protectionistische maatregelen. Die bleken niet effectief genoeg als antwoord op de Japanse hegemonie.

In de praktijk kwam het neer op een volumemaximering en later op een beperking van licenties van importeurs voor specifieke stoffen. Echter, importeurs konden blijven bestellen bij wie zij maar wilden. Bovendien werden importeurs geconfronteerd met een andere vraag vanuit de interne markt, namelijk lagere prijzen en verschillende kwaliteiten textiel. Hieraan konden de Nederlandse producenten niet optimaal voldoen maar de Japanse producenten wel. Uiteindelijk zorgde de devaluatie van de gulden in 1936 voor een drastische wijziging van de importverhoudingen ten gunste van Nederland, omdat ander buitenlands textiel naar verhouding veel duurder werd. In combinatie met aanpassingen in het produceren van textiel, het beter afstemmen van vraag en aanbod, en een koopkrachttoename in de tweede helft van de jaren '30, wist Nederland zijn positie op de textielmarkt in Nederlands-Indië te verbeteren. Desondanks bleef Japan, gemeten in absoluut importvolume, in 1938 de onbetwiste marktleider in textiel. Aan de hoogtijdagen van het Nederlandse marktaandeel in textiel was definitief een einde gekomen.

Linda van Valen (1992) behaalde haar Research MA Colonial and Global History aan de Universiteit Leiden. Daarna deed zij onderzoek naar het interpreteren van historische beeldbronnen door leerlingen in het voortgezet onderwijs wat werd gepubliceerd in *Kleio*.

1. J.A.M.L. Huijts en S. Tils, 'De veranderende scheepvaart tussen 1870 en 1930 en de gevolgen voor de handel op Nederlands-Indië' in: E.J. Fischer e.a., *Katoen voor Indië. Sociale ondernemers op het spoor naar vooruitgang 1850-1940* (Amsterdam 1994) 57-73, aldaar 57-61, 66-68.

2. Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Hiervoor zijn de gegevens uit jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij

gerubriceerd en berekend per land.

3. Nationaal Archief Den Haag (NA) Collectie Ministerie van Economische Zaken, Directie van Handel en Nijverheid (MED-DHN), (toegangsnummer 2.06.001) inv.nr. 6120. Brief van 6 september 1935 van G.H.C. Hart (directeur Departement van Economische Zaken) aan B.C. de Jonge (de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië. Zie hiervoor bijlage vijf, pagina 10.

4. Zie hiervoor groep X nummer 115 in: Jaaroverzicht van de in- en uitvoer van Nederlands-Indië gedurende het jaar 1935 Deel III (no. 140) (Batavia

1936).

5. D. Bronkhorst, E. Wils en E. van Geleuken, Tropenecht: Indische en Europese kleding in Nederlands-Indië (Den Haag 1996) 133, 143-148.
6. G. Beets, E. van Imhoff en C. Huisman, 'Demografie van de Indische-Nederlanders, 1930-2001', Centraal Bureau voor de Statistiek (Bevolkingstrends 1e kwartaal 2003) 60.
7. P. van der Eng, 'Why Didn't Colonial Indonesia have a Competitive Cotton Textile Industry?', *Modern Asian Studies* (2013) 1019-1054, aldaar 1033-1036.
8. Huijts en Tils, 'De veranderende scheepvaart', 57-61.
9. H.J. Hesselink, Strategische belangen in een neergaande bedrijfstak. Onderzoek naar de strategische maatregelen in de KRL-industrie in de periode 1950-2000 (Delft 2010) 151.
10. Huijts en Tils, 'De veranderende scheepvaart', 57, 66-68.
11. 'De Textiel-industrie', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 9-1-1930. <http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=De+Textiel-industrie%E2%80%99&facets%5Bspatial%5D%5B%5D=Nederlands-Indi%C3%AB+%7C+Indonesi%C3%AB&facets%5Bperiode%5D%5B%5D=2%-7C20e_eeuw%7C1930-1939%7C1930%7C&facets%5Bpapertitle%5D%5B%5D=Bataviaasch+nieuwsblad&identificer=ddd%3A011072592%3Ampg21%3Aa0146&resultsidentificer=ddd%3A011072592%3Ampg21%3Aa0146> (zoals geraadpleegd op 22-10-2018).
12. Brits-Indië worden als één land gezien en omvatte; Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw- Zeeland.
13. Bronnen: Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Voor bovenstaande tabel zijn de gegevens uit jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij gerubriceerd en berekend per land.
14. H. Shimizu, 'Anglo- Japanese Competition in the Textile Trade in the Inter-war Period: A case Study of Iraq, 1932-1941', *Middle eastern Studies* (1984) 259-289, aldaar 259.
15. W.F. Kroese, 'De Japanse katoenindustrie', *De Economist* (1950) 728-771, aldaar 742, 729.
16. De Gouden Standaard was een systeem, dat functioneerde van het midden van de negentiende eeuw tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw, van vaste wisselkoersen waarbij valuta werd gekoppeld aan een bepaalde hoeveelheid goud.
- Zie hiervoor kader 7.3 in: J. Touwen, 'Expansie, stagnatie en globalisering: economische ontwikkelingen' in: K. Davids en M. 't Hart ed., *De Wereld en Nederland* (Amsterdam 2011) 185-230, aldaar 197.
17. H. Dick, 'Japan's Economic Expansion in the Netherlands Indies Between the First and Second World Wars', *Journal of Southeast Asian Studies* (1989) 244-272, aldaar 251.
18. J. W. Korsten., en R.M. van Londen, 'Opkomst en neergang. De Indische markt, de textielindustrie en de firma H.P. Gelderman & Zonen 1890-1940' in: E.J. Fischer e.a., *Katoen voor Indië. Sociale ondernemers op het spoor naar vooruitgang 1850-1940* (Amsterdam 1994) 75-97, aldaar 82, 79.
19. 'Financiën en economie. Jaarverslag koloniale bank', *De Sumatra Post*, 15-6-1931. <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Financi%C3%ABn+en+economie.+Jaarverslag+koloniale+bank%E2%80%99&facets%5Bpapertitle%5D%5B%5D=De+Sumatra+post&identificer=ddd%3A010970616%3Ampg21%3Aa0102&resultsidentificer=ddd%3A010970616%3Ampg21%3Aa0102>> (zoals geraadpleegd op 22-10-2018).
20. Historisch Centrum Overijssel (HCO), Collectie H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo (handels) correspondentie (TC), (toegangsnummer 0167.1), inv. nr. 252. Handelscorrespondentie tussen het agentschap Jacobson van den Berg & Co. te Makassar op 15 februari 1930 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
21. HCO, TC, inv. nr. 252. Handelscorrespondentie tussen het agentschap Jacobson van den Berg & Co. te Makassar op 30 augustus 1930 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
22. HCO, TC, inv. nr. 252. Handelscorrespondentie tussen het agentschap Jacobson van den Berg & Co. te Makassar op 3 oktober 1931 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
23. HCO, TC, inv. nr. 252. Handelscorrespondentie tussen het agentschap Jacobson van den Berg & Co. te Makassar op 28 november 1931 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
24. HCO, TC, inv. nr. 253. Handelscorrespondentie tussen het agentschap Jacobson van den Berg & Co. te Palembang op 21 januari 1932 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
25. Korsten en Van Londen, 'Opkomst en neergang', 83.
26. H.J. Broekveldt, 'De Nederlands-Indische crisismaatregelen', *De Economist*, Vol. 86 (1) (1937) 464-481, aldaar 867.
27. Van der Eng, 'Why Didn't Colonial Indonesia', 1029-1030.
28. NA, MEZ-DHN, inv. nr. 6120. Staatsblad van Nederlands-Indië no. 301 van september 1934 over

- de uitvoer van de Crisisinvoerordinantie in 1933.
29. 'Japanse import in Nederlands-Indië moet afnemen. De heer Spanjaard over handelsbesprekingen', *IJmuider Courant*, 6 oktober 1934. <<http://nha.courant.nu/issue/IJC/1934-10-06/edition/0/page/?query=De%20heer%20Spanjaard%20over%20handelsbesprekingen%E2%80%99&sort=relevance>> (zoals geraadpleegd op 22-10-2018).
30. Van der Eng, 'Why Didn't Colonial Indonesia, 1029-1030.
31. Broekveldt, 'De Nederlands-Indische crisismaatregelen', 880-881.
32. NA, MEZ-DHN, inv. nr. 6120. Dit blijkt uit geheime correspondentie tussen G.H.C. Hart (directeur Economische Zaken, Nederlands-Indië) aan B.C. de Jonge (Gouverneur-Generaal Nederlands-Indië) op 6 september 1935.
33. T. Lindblad, 'De handel in katoentjes op Nederlands-Indië, 1824-1939' in: H.A. Diederiks, J.L. J.M. van Gerwen, e.a., *Textielhistorische Bijdragen* 34 (Enschede 1994) 100.
34. NA, MEZ-DHN, inv. nr. 6120. Brief van 6 september 1935 van G.H.C. Hart (directeur Departement van Economische Zaken, Nederlands-Indië) aan B.C. de Jonge (Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië). Zie hiervoor bijlage vijf.
35. NA, MEZ-DHN, inv. nr. 6120. Brief van 29 oktober 1935 van H. Gelissen (minister Economische Zaken) aan H. Colijn (minister van Staat en Koloniën).
36. NA, MEZ-DHN, inv. nr. 6120. Brief van 14 januari 1936 van G.H.C. Hart (directeur van Economische Zaken, Nederlands-Indië) aan B.C. de Jonge (Gouverneur-Generaal Nederlands-Indië).
37. Korsten en Van Londen, 'Opkomst en neergang', 83.
38. Hesselink, *Strategische belangen in een neergaande bedrijfstak*, 152.
39. Historisch Centrum Overijssel (HCO), *Java Textiel Maatschappij (JTM)* (toegangsnummer 0167.9) inv. nr. J14. Overzicht van het terrein en kosten van de Java Textiel Maatschappij, datum onbekend.
40. HCO, JTM, inv. nr. J11. Brief van 2 juli 1936 van voorzitter van de Raad van Beheer van de JTM aan Prof. Dr. H. Wisselink (directeur van de Handels-Hogeschool in Rotterdam).
41. HCO, JTM, inv. nr. J11. Notulen van 11 augustus 1936 van de bespreking tussen T. van Starckenborgh Stachouwer (Gouverneur-Generaal Nederlands-Indië) en J. Gelderman en S. Menko (Textielcommissie).
42. 'Voorbereidingen voor katoenindustrie in Indië. Proefbedrijf wordt gevestigd', *Haarlems Dagblad*, 23-8-1935. <<http://nha.courant.nu/issue/IJC/1935-08-23/edition/0/page/?query=%E2%80%98Voorbereidingen%20voor%20katoenindustrie%20in%20Indi%C3%AB&sort=relevance>> (zoals geraadpleegd op 22-10-2018).
43. HCO, JTM, inv. nr. J11. Notulen van 11 augustus 1936 van de bespreking tussen T. van Starckenborgh Stachouwer (Gouverneur-Generaal Nederlands-Indië) en J. Gelderman en S. Menko (Textielcommissie).
44. Hesselink, *Strategische belangen in een neergaande bedrijfstak*, 152.
45. HCO, JTM, inv. nr. J14. Lijst van garenerbruik 27 augustus 1937 van de JTM.
46. T. Lindblad, *Bridges to New Business. The Economic Industrialisation of Indonesia* (Leiden 2008) 32.
47. HCO, TC, inv. nr. 278. Handelscorrespondentie tussen het agentschap Jacobson van den Berg & Co. te Semarang op 21 oktober 1935 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
48. HCO, TC, inv. nr. 251. Zie hiervoor bijvoorbeeld: Handelscorrespondentie tussen Jacobson van den Berg & Co. op 21 november 1935 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
49. HCO, TC, inv. nr. 251. Handelscorrespondentie tussen Jacobson van den Berg & Co. op 21 november 1935 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
50. Tabellen 1 t/m 4 zijn gebaseerd op Bronnen: Jaaroverzichten van de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken. Voor bovenstaande tabel zijn de gegevens uit jaarboeken van de in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië no. 140 en no. 178, Departement van Economische Zaken, opnieuw door mij gerubriceerd en berekend per land. Voor tabel 1: * De totale import betreft alle manufacturen, garens en confectiekleding. *² Overige landen zijn: Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Verenigde Staten, Canada, Brits-Indië incl. Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland. Voor tabellen 2 t/m 4: * Overige landen zijn: Duitsland, Frankrijk, België en Luxemburg, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Verenigde Staten, Canada, Brits-Indië incl. Ceylon, Siam, Penang, Brits-Maleisië, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland. Bij tabellen
51. HCO, TC, inv. nr. 298. Handelscorrespondentie van het agentschap Harmsen Verwij en Co. N.V. te Semarang op 20 oktober 1936 aan H. ten Cate Hzn. & Co. te Almelo.
52. NA, MEZ-DHN, inv. nr. 6120. Brief van 29 oktober 1937 van het agentschap Harmsen Verwij en Co. N.V. aan de Werkcommissie uit de Manex N.V., H.P. Gelderman N.V..